

مقدمه‌ای بر

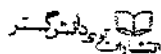
تاریخ و تحول شهرنشینی

(با تأکید بر ایران)

نویسنده:

دکتر حجت مهکویی

سرشناسه	: مهکویی، حجت، ۱۳۵۹
عنوان و نام پدیدآور	: مقدمه‌ای بر تاریخ و تحول شهرنشینی (با تأکید بر ایران) / نویسنده حجت مهکویی
مشخصات نشر	: تهران: آوای دانش گستر، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۲۳۶ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: ۵۲۰۰۰ ریال ۶-۷۷-۲۵۵۷-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
یادداشت	: کتابخانه
موضوع	: شهرنشینی -- ایران -- تاریخ
موضوع	: شهرنشینی -- تاریخ
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ م ۹ الف ۱۳۷ / ۱۱۳
رده‌بندی دیوئی	: ۳۰۷/۷۶-۱۵۵
نمارة کتابشناسی ملی	: ۲۳۹۸۲۵۱

مرکز علمی کاربردی فیروزآباد فارس

نام کتاب:	مقدمه‌ای بر تاریخ و تحول شهرنشینی (با تأکید بر ایران)
ناشر:	آوای دانش گستر
نویسنده:	حجت مهکویی
مدیریت اجرایی و ناظر چاپ:	مجتبی سوری
نوبت چاپ:	اول - ۱۳۹۱
لیتوگرافی:	مهرشاد
چاپ و صحافی:	کهنمویی زاده
شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه
شابک:	۶-۷۷-۲۵۵۷-۹۶۴-۹۷۸
قیمت:	۵۲۰۰ تومان

انتشارات آوای دانش گستر

تهران، روبروی دانشگاه تهران، بین خ ۱۲ فروردین و فخر رازی، ساختمان ظروفی، بلاک ۱۲۹۶، طبقه دوم واحد پنج

تلفن: ۶۶۴۹۲۹۳۴ - ۶۶۴۸۳۰۳۰

www.avayee.ir

کلیه حقوق برای مؤلف و مرکز علمی کاربردی فیروزآباد محفوظ است و در گونه تکثیر به در شکل بدون اجازه مؤلف و ناشر ممنوع می‌باشد و پیگرد قانونی دارد.

یکجانشینی بوجود آمد و عاملی که به این موضوع کمک کرد، افزایش جمعیت بود. بر اساس اکثر نظریات مطرح شده درباره شهرنشینی، جایگاه نخستین شهرها در ناحیه بین‌النهرین (میان رودان) در غرب و جلگه سند در شرق می‌باشد؛ جایی که تمدن‌های اولیه ایجاد گردید و شهرهای نخستین "اوریدو" و "اور" در بین‌النهرین (میان رودان) و "هراپا" در جلگه سند شکل گرفته بودند.

شهر به عنوان سکونتگاهی که ساکنان آن تنها به کشاورزی اشتغال نمی‌ورزیدند، بلکه گروهی در زمینه‌های گوناگون خدماتی و صنعتی کار می‌کردند، نمی‌توانست در حوزه‌هایی که امکان پدید آمدن "مازاد تولید" وجود نداشت، یا به عرصه وجود گذارد؛ زیرا آذوقه کلیه کسانی که در اموری غیر از کشاورزی فعالیت می‌کردند، توسط افرادی که در امر کشاورزی مشغول بودند باید تأمین می‌شد، و این موضوع جزء در سایه وجود شرایط مساعد آب و هوایی، ویژگیهای جغرافیایی، وجود ابزار آلات کشاورزی و... امکان‌پذیر می‌گشت. بنابراین در پرتو این گونه تحولات، شهر و شهرنشینی روز به روز در گذر تاریخ تکامل می‌یابد.

این کتاب در پنج فصل تدوین و تألیف شده است و سعی بر آن بوده است که سیر تحولات شهر و شهرنشینی مورد مذاقه و بررسی قرار گیرد. در فصل اول به کلیات و مفاهیم مربوط به چگونگی پیدایش انسان و نحوه سکونت یابی آن و مفاهیم مربوط به شهر و شهرنشینی پرداخته شده است. در فصل دوم شهر و شهرنشینی در بین‌النهرین (میان رودان)، یونان و روم، و قرون وسطی بررسی شده است. فصل سوم، شهرنشینی در دوران رنسانس و ما قبل صنعتی، صنعتی شدن، جهانی شدن و فراصنعتی بررسی گردیده است. در فصل چهارم، شهر و شهرنشینی در خاورمیانه و کشورهای اسلامی بیان گردیده است. و در فصل پنجم و پایانی کتاب، تاریخ شهرنشینی و نظام اجتماعی ایران در قبل و بعد از اسلام از تمدن عیلام تا بعد از انقلاب اسلامی بررسی شده است.

به طور کلی در این کتاب تلاش شده است تا سیر تاریخی و تحولی شهر و شهرنشینی بر اساس سرفصل درسی دانشگاه جامع علمی کاربردی تنظیم گردد، در تدوین و تألیف مطالب و اطلاعات مرتبط با موضوع کتاب، کم و کاستی‌های موجود را بر خواننده گان عزیز پوزش طلبیده و هر گونه نقص و کمبود در این کتاب متوجه اینجانب می‌باشد. و از تمام کسانی که با نظرات، دیدگاه‌ها و کمک‌های خود در بهتر شدن مطالب مرا یاری دهند به دیده منت نگاه می‌کنم؛ از تمام اساتید بزرگوارم و کسانی که در راه اعتلای علمی اینجانب همواره چراغ راهم بوده‌اند کمال تشکر و قدردانی را می‌نمایم و همچنین از تمام عزیزانی که به نوعی در تدوین و تألیف این نوشتار یاری دهنده‌ام بوده‌اند نیز سپاسگزارم و کمال بزرگواری را از آنها خواهان هستم.

در پایان از همکاری و حسن توجه ریاست محترم مرکز علمی کاربردی فیروزآباد جناب آقای محمدرضا نزهت و حمایت مالی ایشان برای چاپ کتاب تشکر و قدردانی می‌نمایم. همچنین از جناب آقای سجتی سوری مدیر اجرایی انتشارات آوای دانش گستر کمال تشکر را دارم.

مهکویی

hojat_59_m@yahoo.com

فرورد ماه ۱۳۹۰

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۹	۱-۱- انسان و چگونگی سکونت آن بر روی زمین
۹	۱-۱-۱- انسان نخستین
۱۱	۲-۱-۱- سکونتگاه انسانی
۱۳	۳-۱-۱- سکونتگاه‌های اولیه انسان
۱۵	۲-۱- انقلاب شهری
۱۷	۳-۱- نظریات و دیدگاه‌های پیرامون چگونگی پیدایش شهرها
۲۰	۴-۱- مفاهیم روستا و شهر
۲۱	۱-۴-۱- مفهوم روستا
۲۳	۲-۴-۱- مفهوم شهر
۲۷	۳-۴-۱- تفاوت‌های میان شهر و روستا
۳۰	۵-۱- عوامل اصلی گسترش شهرها
۳۴	۶-۱- مفاهیم شهرنشینی و شهرگرایی
۳۴	۱-۶-۱- مفهوم شهرنشینی
۳۶	۲-۶-۱- مفهوم شهرگرایی
۳۷	۷-۱- مفهوم شهروندی
۴۰	۸-۱- شهرساز کیست؟ و شهرسازی چیست؟
۴۰	۱-۸-۱- شهرساز کیست؟
۴۳	۲-۸-۱- شهرسازی چیست؟
۴۷	۹-۱- برنامه‌ریزی شهری
۵۱	۱۰-۱- مفهوم حاشیه نشینی
۵۳	۱-۱۰-۱- گونه‌شناسی حاشیه نشینی
۵۳	۲-۱۰-۱- مشخصات کالبدی سکونتگاه‌های حاشیه نشینی

فصل دوم: شهر و شهرنشینی در بین‌النهرین، یونان و روم

۵۹	۱-۲- منشاء خاستگاه‌های شهری و اولین شهرها در جهان
۶۱	۲-۲- اولین شهرها در نواحی بین‌النهرین، یونان و روم
۶۱	۱-۲-۲- ناحیه بین‌النهرین
۶۷	۲-۲-۲- شهرنشینی در یونان و روم
۷۱	۳-۲- شهر و شهرنشینی در قرون وسطی در اروپا
۷۱	۱-۳-۲- دوران قرون وسطی
۷۴	۲-۳-۲- نظریه‌های مربوط به پیدایش شهرها در قرون وسطی
۷۷	۳-۳-۲- فنودالیزم و نقش آن در شکل‌گیری شهرها در قرون وسطی
۷۹	۴-۳-۲- انواع شهرها در قرون وسطی
۸۳	۵-۳-۲- ویژگی‌های عمومی ساختار شهرها در قرون وسطی
۸۶	۶-۳-۲- عوامل اصلی افزایش شهرها در قرون وسطی
۹۰	۷-۳-۲- هنر و معماری در اروپای قرون وسطی

فصل سوم: تاریخ شهر و شهرنشینی در دوران استثمارگرایی، رنسانس و ما قبل صنعتی و ... ۹۷

- ۹۷-۱- انواع سکونتگاه‌های اروپاییان در نقاط دیگر جهان در دوران استثمارگری آنها.....
 ۱۰۰-۲- شهر و شهرنشینی در دوران رنسانس و ما قبل صنعتی.....
 ۱۰۴-۳-۱- دوره باروک (۱۶۰۰ - ۱۷۵۰ میلادی).....
 ۱۰۵-۳-۲- شهر و شهرنشینی در دوره صنعتی شدن.....
 ۱۰۸-۴-۲- شهر و شهرنشینی در دوران جهانی شدن و فرا صنعتی.....

فصل چهارم: شهر و شهرنشینی در خاورمیانه و سرزمین‌های اسلامی ۱۲۱

- ۱۲۱-۱-۴- شهر و شهرنشینی در خاورمیانه.....
 ۱۲۱-۱-۱- مقدمه خاورمیانه.....
 ۱۲۳-۲-۱-۴- جغرافیا طبیعی خاورمیانه.....
 ۱۲۴-۳-۱-۴- چگونگی شهرنشینی در خاورمیانه.....
 ۱۲۹-۴-۱-۴- مشخصات شهرهای خاورمیانه.....
 ۱۳۱-۵-۱-۴- برخی از شهرهای مهم در خاورمیانه.....
 ۱۳۷-۲-۴- شهر و شهرنشینی در کشورهای اسلامی.....
 ۱۳۷-۱-۲-۴- جغرافیای کشورهای اسلامی.....
 ۱۴۰-۲-۲-۴- شهر در قلمرو جغرافیای اسلام.....
 ۱۴۴-۱-۲-۴- عناصر اصلی سازنده شهرهای اولیه اسلامی.....

فصل پنجم: نظام اجتماعی، شهر و شهرنشینی در ایران قبل و بعد از اسلام ۱۵۳

- ۱۵۳-۱- مفهوم نظام اجتماعی.....
 ۱۵۴-۲- نظام اجتماعی و شهرنشینی در ایران قبل از اسلام.....
 ۱۵۶-۱-۲-۵- سرزمین ایران.....
 ۱۵۸-۲-۲-۵- تمدن عیلامی‌ها.....
 ۱۵۹-۲-۲-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران مادها.....
 ۱۶۲-۴-۲-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران هخامنشیان.....
 ۱۶۸-۵-۲-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران سلوکیان.....
 ۱۷۱-۶-۲-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران اشکانیان.....
 ۱۷۴-۷-۲-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران ساسانیان.....
 ۱۸۵-۲-۵- نظام اجتماعی، شهر و شهرنشینی در ایران بعد از اسلام.....
 ۱۹۱-۱-۳-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران سامانیان.....
 ۱۹۲-۲-۳-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران ترکان (غزنویان، سلجوقیان، خوارزمشاهیان) و مغولان.....
 ۱۹۹-۳-۳-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران صفویان.....
 ۲۰۳-۴-۳-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران قاجاریان.....
 ۲۰۷-۵-۳-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران در دوران پهلوی.....
 ۲۱۶-۶-۳-۵- نظام اجتماعی و شهرنشینی ایران بعد از انقلاب.....

۲۲۸

منابع و مأخذ

۲۳۶- منابع انگلیسی.....

فهرست اشکال

- نمودار شماره (۱-۱): ویژگی‌های ساختار تقسیمات اداری - شهری در شهر ۴۶
- نمودار شماره (۱-۲): تقسیمات سلسله مراتبی اداری - شهری در شهر از سطوح پایین به بالا ۴۷
- نقشه شماره (۱-۲): سرزمین‌های امپراطوری روم که دریای مدیترانه را در بر گرفته است ۷۱
- تصویر شماره (۱-۲): منظره هوایی از مرکز شهر فلورانس، بین میدان سن‌یوریا و کلیسای جامع شهر ۸۵
- تصویر شماره (۲-۲): منظره‌ای از خیابان بروکنسولو با برج کاخ کاپیتان خلق در شهر فلورانس - قرون وسطی ۸۶
- تصویر شماره (۲-۲): نقشه چهارده شهر از اروپای شمالی با حصارهای متوالی شان که تا سده چهاردهم ساخته شده‌اند ۸۸
- نقشه شماره (۲-۳): اروپا در قرون وسطای متأخر، مناطق کوهستانی با نقطه چین مشخص شده است ۸۹
- تصویر شماره (۲-۴): کلیسای سن مارکو، نمای آن در یک نقاشی از جنتیله بلینی و در یک عکس از زمان معاصر - معماری سبک رومانسک ۹۳
- تصویر شماره (۲-۵): منظره خارجی کلیسای جامع سالیسبوری - معماری گوتیک ۹۴
- تصویر شماره (۲-۶): کلیسای جامع ایل دوמו (ill duomo) در شهر اوروتو که در میان خانه‌های پیرامونش قد بر افراشته است - معماری گوتیک ۹۵
- تصویر شماره (۴-۱): نمایی قدیمی از شهر قاهره، از جنوب به شمال. اهرام ثلاثه در کرانه غربی رود نیل دیده می‌شود. ۱۳۵
- تصویر شماره (۴-۲): نمایی جدید از شهر قاهره ۱۳۶
- نقشه شماره (۴-۱): مناطق فتح شده توسط اعراب که مدیترانه را به دو قسمت کرده بودند ۱۴۱
- تصویر شماره (۴-۳): شهر کازبا در الجزایر، ماکت ساخته شده توسط فرانسویها در زمان فتح آن (۱۸۳۰ میلادی) - نمونه‌ای از شهر اسلامی در شمال آفریقا ۱۴۱
- شکل شماره (۵-۱): ساختار شهر در دوره ماد ۱۶۱
- شکل شماره (۵-۲): ساختار کالبدی شهر در دوره هخامنشیان ۱۶۷
- نقشه شماره (۵-۱): قلمرو سرزمینی امپراطوری هخامنشیان ۱۶۸
- شکل شماره (۵-۳): ساختار کالبدی شهر در دوره اشکانیان ۱۷۳
- عکس شماره (۵-۱): آتشکده و کاخ اردشیر ساسانی در فیروزآباد ۱۷۹
- عکس شماره (۵-۲): نقش رستم در رودخانه تنگاب فیروزآباد ۱۷۹
- شکل شماره (۵-۶): طرح بازسازی شده کاخ اردشیر در شهر فیروزآباد ۱۸۰
- شکل شماره (۵-۷): قلعه دختر در نزدیکی شهر فیروزآباد ۱۸۱
- شکل شماره (۵-۸): تصویر مناره شهر تاریخی فیروزآباد ۱۸۳
- شکل شماره (۵-۹): طرح بازسازی شده مناره در شهر فیروزآباد ۱۸۴
- شکل شماره (۵-۱۰): ساختار شهر در اوایل حضور و سلطه‌گری اعراب در ایران ۱۹۰
- شکل شماره (۵-۱۱): ساختار شهر در دوران سلجوقیان ۱۹۵
- شکل شماره (۵-۱۲): ساختار شهر در دوران صفویان ۲۰۲
- تصویر شماره (۵-۱۳): نمایی از شهر اصفهان در دوران شاه عباس صفوی ۲۰۳
- نقشه شماره (۵-۲): اولین تقسیمات کشوری دوران مشروطیت (۱۳۲۵ هـ.ق / ۱۳۸۵ م.ش) ۲۰۷
- نمودارهای شماره (۵-۱): تحولات جمعیتی کشور بر حسب مکان‌های شهری و روستایی ۲۲۰
- نمودارهای شماره (۵-۲): تحولات و میزان شهرنشینی به تفکیک استان در کشور ۲۲۱

فهرست جدا اول

- جدول شماره (۱-۱): مشتقات کلمات city و town و مفاهیم مربوط به شهر ۲۷
- جدول شماره (۱-۲): درصد جمعیت شهری در مناطق مختلف جهان ۳۶
- جدول شماره (۱-۳): تطوّر جوامع و ویژگی‌های آنها در سیر تاریخی زندگی انسان ۵۵
- نمودار شماره (۱-۱): موقعیت شهرها در مراحل ظهور و توسعه ۶۱
- جدول شماره (۱-۲): مزایای مهم هسته اولیه و ثانویه شهری ۷۰
- جدول شماره (۱-۳): مقایسه جوامع صنعتی و فرا صنعتی ۱۱۷
- جدول شماره (۲-۳): شهرنشینی و آینده آن ۱۱۷
- جدول (۳-۳): برخی از کشورها و میزان شهرنشینی در آنها در سال ۲۰۰۷ میلادی ۱۱۸
- جدول شماره (۴-۱): کشورهای خاورمیانه و جمعیت شهر نشین در آنها ۱۳۴
- جدول (۴-۲): عناصر شهری در پهنه مدیته و ریش در کشورهای اسلامی ۱۴۹
- جدول (۵-۱): سیر تاریخی حکومت‌ها در ایران ۱۵۵
- جدول شماره (۵-۲): عناصر و ویژگی‌های عمومی اداره شهرهای ایرانی در دوره پس از اسلام تا قاجاریه ۱۹۱
- جدول شماره (۵-۳): رکود تدریجی پول رایج ایران در مقابل پول انگلستان ۱۸۰۰-۱۶۲۹ میلادی (سجادی، ۱۳۸۱: ۷۴) ۲۰۴
- جدول شماره (۵-۴): تخمین جمعیت ایران در دوره قاجاریه توسط سیاحان خارجی و مشاوران سیاسی ۲۰۶
- جدول شماره (۵-۵): تحول جمعیت شهری و روستایی ایران طی سال‌های ۱۲۶۰-۱۳۵۵ ۲۱۴
- جدول شماره (۵-۶): تحولات و رخداد‌های مهم در ایران از انقلاب مشروطیت (۱۲۸۵) تا انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) ۲۱۵
- جدول شماره (۵-۷): تعداد کل جمعیت، تعداد جمعیت شهری و میزان شهرنشینی به تفکیک استان در سال ۱۳۸۵ ۲۲۲
- جدول شماره (۵-۸): تحولات تعداد شهرها و نرخ رشد شهرهای کشور در طی پنجاه سال اخیر ۲۲۳
- جدول شماره (۵-۹): تحولات و نسبت جمعیت و نرخ رشد جمعیت به شبکه محیط شهر و روستایی طی ۸۰ سال اخیر ۲۲۳
- جدول شماره (۵-۱۰): مقایسه سیستم مدیریت شهری در ایران و کشورهای توسعه یافته ۲۲۷